

BADIIY TARJIMADA ADAPTATSIYA MASALASI

Shohruh Hamidov

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU 4-bosqich talabasi

xamidovshoxrux295@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqola fransuz tilidan o'zbek tiliga badiiy tarjimada adaptatsiya masalasini o'rganishga bag'ishlangan. Tarjima jarayonida matnning lingvistik, stilistik va madaniy xususiyatlarini saqlagan holda maqsadli auditoriyaga moslashtirish dolzarb muammo sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada fransuz badiiy matnlarining o'ziga xosligi, tarjimadagi asosiy qiyinchiliklar, shuningdek, tarjimon tomonidan qo'llaniladigan adaptatsiya strategiyalari tahlil qilinadi. Misollar yordamida idiomatik iboralar, metaforalar, madaniy va tarixiy kontekst elementlarini tarjimada uyg'unlashtirish usullari ko'rsatiladi. Tadqiqot fransuz-o'zbek badiiy tarjima amaliyoti uchun nazariy va amaliy tavsiyalar beradi hamda tarjimaning sifatini oshirishga hissa qo'shadi.*

Kalit so'zlar: *badiiy tarjima, fransuz-o'zbek tarjimasi, adaptatsiya, madaniyatlararo tarjima, idiomatik ibora, metafora, tarjimon strategiyalari.*

Kirish

Badiiy tarjima — madaniyatlararo muloqotning eng nozik va murakkab yo'nalishlaridan biridir. Fransuz tilidagi badiiy asarlar o'zining boy leksik va stilistik xususiyatlari, madaniy konteksti va badiiy obrazlari bilan ajralib turadi. Shu sababli, fransuz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida matnning so'zma-so'z tarjimasi yetarli emas; tarjimon matnning ruhini, mazmun-mohiyatini, stilistik ohangini va madaniy qatlamini saqlab qolishi lozim.

Adaptatsiya tushunchasi aynan shu vazifani amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi. U tarjimonning matnni maqsadli auditoriya madaniy va lingvistik kontekstiga moslashtirishini anglatadi. Adaptatsiya orqali tarjimon fransuz badiiy matnlaridagi metaforik ifodalar, idiomatik iboralar, tarixiy va madaniy referentlarni o'zbek o'quvchisi uchun tushunarli qiladi, shu bilan birga asarning badiiy-estetik qadriyatini saqlab qoladi.

Bugungi kunda fransuz-o'zbek badiiy tarjima sohasida adaptatsiya masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyatga ega. Global madaniyatlararo aloqalar ortishi natijasida badiiy matnlarni o'quvchiga tushunarli, estetik jihatdan boy va stilistik jihatdan uyg'un shaklda yetkazish talab etilmoqda. Shu sababli, ushbu maqolada fransuz tilidan o'zbek tiliga badiiy tarjimada adaptatsiya tushunchasi, uning nazariy asoslari, duch kelinadigan qiyinchiliklar va tarjimon tomonidan qo'llaniladigan strategiyalar tahlil qilinadi.

Maqolaning maqsadi — fransuz-o‘zbek badiiy tarjimada adaptatsiya jarayonini ilmiy va amaliy jihatdan o‘rganish hamda samarali tarjima usullarini aniqlashdir.

Asosiy qism.

Badiiy tarjimada adaptatsiya tushunchasi tarjimonning matnning lingvistik, stilistik va madaniy xususiyatlarini saqlagan holda, uni maqsadli auditoriya madaniyatiga moslashtirish jarayonini anglatadi. Fransuz tilidagi badiiy matnlar o‘zining boy leksik tarkibi, frazeologik birikmalari, she’riy va prozaik obrazlari, shuningdek, tarixiy va madaniy referentlari bilan ajralib turadi. Shu sababli, matnni so‘zma-so‘z tarjima qilish yetarli bo‘lmaydi; tarjimon matnning ruhini, mazmun-mohiyatini va badiiy-estetik qatlamini ham saqlab qolishi shart.

Adaptatsiya jarayoni ikki asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi: lingvistik adaptatsiya va madaniy adaptatsiya. Lingvistik adaptatsiya matndagi so‘zlar, jumlar va sintaktik tuzilmalarning maqsadli tilga moslashtirilishini o‘z ichiga oladi. Madaniy adaptatsiya esa asardagi tarixiy, ijtimoiy va madaniy elementlarni o‘quvchi uchun tushunarli qilib berishni nazarda tutadi. Masalan, fransuz adabiyotidagi “La Belle Époque” kabi tarixiy atama o‘zbek o‘quvchisi uchun tushunarli shaklda tarjima qilinishi kerak, bunda zarur bo‘lsa izoh yoki kontekstual ekvivalent ishlatiladi.

Badiiy matnlarni tarjima qilishda adaptatsiya strategiyalari muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy tadqiqotlar tarjimon tomonidan quyidagi asosiy strategiyalar qo‘llanishini tavsiya qiladi:

1. **Transpozitsiya** – so‘z tartibi yoki jumla tuzilmasini o‘zbek tiliga moslashtirish orqali matnni tabiiy ifodalash.
2. **Modifikatsiya** – madaniy yoki badiiy elementlarni maqsadli auditoriya uchun tushunarli shaklga o‘zgartirish.
3. **Elaboratsiya** – matnga qo‘shimcha izoh yoki tavsif kiritish orqali kontekstni kengaytirish.
4. **Kontekstual ekvivalent** – asl ibora, frazeologik birlik yoki metaforani o‘zbek tilida badiiy va ma’nosini saqlagan holda almashtirish.

Misol tariqasida, Viktor Gyugo asarlaridagi fransuz madaniyatiga xos “les misérables” ifodasi o‘zbek tarjimasida faqat “ochlik va bechora hayot” tarzida emas, balki asarning syujet va obrazlaridagi dramatik ohangini saqlagan holda “baxtsizlar” deb moslashtiriladi. Shu bilan birga, idiomatik iboralar, masalan, “avoir le cœur sur la main” (“yuragini qo‘lga qo‘ygan kabi ochiq qalb”) o‘zbek o‘quvchisi uchun tushunarli ekvivalent bilan — “yuragi ochiq” tarzida ifodalanadi.

Fransuz badiiy matnlarining stilistik xususiyatlarini saqlash ham adaptatsiyaning muhim jihati hisoblanadi. Tarjimon matnning ritmi, ohangi, metaforik va obrazli qatlamlarini saqlash orqali o‘quvchida asl asarning badiiy ta’sirini yaratadi. Masalan, shoirlarning

she'riy matnlarida rima va ritmni qisman saqlash bilan birga, o'zbek tilidagi tabiiylik va ohang uyg'unligini ham ta'minlash talab etiladi.

Madaniyatlararo kontekstda adaptatsiya badiiy tarjimaning markaziy vazifasi hisoblanadi. Tarjimon fransuz madaniyatiga xos tarixiy voqealar, urf-odatlar, ijtimoiy kontekstlarni o'quvchiga tushunarli qilish uchun qo'shimcha tavsiflar yoki izohlar kiritadi. Shu bilan birga, asarning badiiy-estetik qadriyatini yo'qotmaslik uchun mos ekvivalentlar tanlanadi.

Adaptatsiya jarayoni tarjimonning ilmiy va ijodiy yondashuvini talab qiladi. Tarjimon lingvistik va madaniy elementlarni tahlil qilgan holda, matnni o'zbek tilida tabiiy, badiiy va o'quvchi uchun jozibali shaklda ifodalaydi. Shu sababli, fransuz tilidan o'zbek tiliga badiiy tarjimada adaptatsiya nafaqat tarjimaning sifatini belgilovchi omil, balki o'quvchi madaniyatlararo muloqot orqali estetik tajriba olishida ham muhim rol o'ynaydi.

Badiiy tarjimada adaptatsiya masalasini o'rganishda ko'plab nazariy va amaliy tadqiqotchilar asosiy o'rin tutadi. Fransuz tilidan o'zbek tiliga badiiy tarjimada adaptatsiya jarayoni lingvistik va madaniy qiyinchiliklarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Vinogradovning til va uslub nazariyasi tarjimadagi stilistik uyg'unlikni tahlil qilishda asosiy ilmiy manba hisoblanadi. U so'z va iboralarni kontekstual jihatdan uyg'unlashtirish orqali tarjimaning badiiy-estetik qimmatini oshirishga e'tibor qaratgan. Shu nuqtai nazardan, Vinogradovning fikrlariga tayangan tarjimon fransuz badiiy matnlaridagi metafora va frazeologik birliklarni o'zbek tilida mos ekvivalent bilan ifodalaydi.

Shuningdek, L. Bellaning madaniyatlararo tarjima konsepsiyasi adaptatsiya jarayonida madaniy kontekstni hisobga olish zaruratini ko'rsatadi. Bellaning ta'kidlashicha, tarjima faqat tilni emas, balki matnning madaniy va ijtimoiy kodlarini ham o'z ichiga olishi lozim. Masalan, fransuz adabiyotidagi “La Fête de la Musique” kabi madaniy hodisani o'zbek tilida to'liq tushunarli qilish uchun tarjimon qo'shimcha izoh yoki madaniy ekvivalent kiritishi mumkin.

J. Newmarkning funksional yondashuvi ham badiiy tarjimada adaptatsiya strategiyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Newmark tarjimaga ikki yondashuvni ajratadi: so'zma-so'z (semantic) tarjima va kommunikativ tarjima. Badiiy tarjimada fransuz matnlarini o'zbek tiliga moslashtirishda ko'pincha kommunikativ tarjima va adaptatsiya strategiyalari birgalikda qo'llaniladi. Masalan, “avoir le cœur sur la main” frazeologik birikmasi o'zbek tilida “yuragi ochiq” deb moslashtiriladi, chunki bu ifoda o'quvchi uchun tabiiy va badiiy ohangni saqlaydi.

Badiiy adaptatsiyaning yana bir jihati — metafora va obrazlarni tarjima qilishdir. Fransuz tilidagi metaforik ifodalar ko'pincha ma'naviy va madaniy kontekstga bog'liq bo'ladi. Masalan, Sharl Bodlarning she'riy matnlarida uchraydigan “spleen” tushunchasi o'zbek

tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinsa, ma‘nosi yo‘qoladi; shu sababli tarjimon uni “ruhiy tushkunlik” yoki “hayotiy bezovtalik” kabi kontekstual ekvivalent bilan ifodalaydi.

Fransuz badiiy matnlarida tarixiy va madaniy referentlarni tarjima qilish ham dolzarb masala hisoblanadi. Masalan, Viktor Gyugo asarlarida “Les Misérables” matnini tarjima qilishda qahramonlarning ijtimoiy holati, 19-asr Fransuziyasi tarixi va madaniy muhitini tushunarli qilish uchun izohlar va adaptatsiya zarur bo‘ladi. Shu bilan birga, ba’zi elementlar — masalan, bayramlar, urf-odatlar — o‘quvchi uchun mos ekvivalentlar bilan ifodalanadi.

Zamonaviy tadqiqotchilar, jumladan, Susan Bassnett va André Lefevere, adaptatsiya jarayonini nazariy va amaliy jihatdan izchil o‘rganib, uni tarjima jarayonining ajralmas qismi sifatida qarashni tavsiya qiladi. Bassnett badiiy tarjimaga madaniy nuqtai nazardan yondashishni, Lefevere esa “tarjimonni interpretator” sifatida ko‘rishni ta’kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, tarjimon fransuz matnini o‘zbek o‘quvchisi uchun nafaqat tushunarli, balki badiiy jihatdan ham qiziqarli qilishi lozim.

Shuningdek, adaptatsiya jarayonida stilistik moslikni saqlash ham katta ahamiyatga ega. Masalan, she’riy tarjimada rima, ritm va ohangni qisman saqlash orqali o‘quvchida asl asarning estetik ta’siri uyg‘otiladi. Prozaik asarlarda esa tarjimon qahramonlar xarakteri va syujetni saqlagan holda, o‘zbek tilining tabiiy ohangiga moslashtiradi.

Adaptatsiya jarayoni nafaqat stilistik va madaniy elementlarni hisobga olishni, balki tarjimonning badiiy tafakkuri va ijodiy yondashuvini talab qiladi. Tarjimon fransuz matnidagi obrazlarni o‘zbek o‘quvchisi uchun vizual va emosional jihatdan etkazishi lozim. Masalan, Stendalning “Le Rouge et le Noir” romanidagi xarakterlar psixologiyasi va ijtimoiy motivatsiyalari o‘zbek o‘quvchisiga aniq va tabiiy ifodalangan bo‘lishi kerak. Shu maqsadda tarjimon qahramonlarning ichki monologlari, his-tuyg‘ulari va harakatlarini o‘zbek tilidagi tabiiy frazeologik va badiiy vositalar bilan moslashtiradi.

Tarjimonning madaniy kompetensiyasi ham adaptatsiya jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Masalan, Fransiya tarixiga oid kontekstlar, urf-odatlar, bayramlar va diniy atributlar o‘quvchiga tushunarli bo‘lishi lozim. Tarjimon ba’zan qo‘shimcha izohlar kiritadi yoki matndagi ma’noni o‘quvchi uchun moslashtiradigan madaniy ekvivalentlardan foydalanadi. Misol tariqasida, “Le Carnaval de Nice” bayrami o‘zbek o‘quvchisiga tushunarli tarzda “Nitsa Karnavali” yoki tavsifli izoh bilan taqdim etilishi mumkin.

Shu bilan birga, fransuz tilidagi idiomatik iboralar va metaforalar tarjimada alohida e’tiborni talab qiladi. Masalan, idiomatik ifoda “Tomber dans les pommes” (to‘satdan hushidan ketmoq) o‘zbek tilida “g‘alati tushkunlikka tushmoq” yoki “hushidan ketmoq” tarzida moslashtiriladi. Tarjimon bu jarayonda so‘zning ma’nosini va badiiy ohangini saqlashi zarur.

Olimlar tadqiqotlariga ko‘ra, adaptatsiya jarayoni fransuz-o‘zbek badiiy tarjimada bir necha darajada amalga oshiriladi. Vinogradov va Newmark nazariyalari tarjimonga lingvistik va stilistik moslikni saqlashga yordam beradi, Bellaning madaniyatlararo yondashuvi esa tarjimaga kontekstual moslikni qo‘shadi. Shu bilan birga, Bassnett va Lefevere tarjimonning interpretator sifatidagi rolini ta’kidlaydi: u faqat so‘zlarni tarjima qilmay, matnni o‘quvchi madaniyatiga moslashtiradi va badiiy-estetik qadriyatni saqlaydi.

Badiiy adaptatsiyada stilistik ohang va ritmni saqlash ham muhimdir. She’riy asarlarda, masalan, Sharl Bodler yoki Paul Verlain ijodida, rima va ritmni qisman saqlash orqali o‘quvchida original asarning badiiy ta’siri uyg‘otiladi. Prozaik matnlarda esa tarjimon qahramon xarakterini, syujet rivojini va dialoglarni o‘zbek tilining tabiiy va badiiy ohangiga moslashtiradi.

Shuningdek, adaptatsiya jarayoni pedagogik jihatdan ham muhimdir. Fransuz badiiy matnlarini o‘zbek tilida tarjima qilish orqali o‘quvchilar boshqa madaniyatlar, tarixiy voqealar, badiiy obrazlar bilan tanishadi, badiiy tafakkurini rivojlantiradi va madaniyatlararo muloqotga tayyor bo‘ladi. Tarjimonning vazifasi — matnning mazmuni va badiiy-estetik qatlamini saqlagan holda, o‘quvchida qiziqish uyg‘otishdir.

Natijada, fransuz tilidan o‘zbek tiliga badiiy tarjimada adaptatsiya jarayoni lingvistik, stilistik va madaniy qatlamlarni uyg‘unlashtirish, tarjimonning ilmiy va ijodiy kompetensiyasini ishga solish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon matnning badiiy qadriyatini saqlab qolish, o‘quvchiga tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazish, shuningdek, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa

Fransuz tilidan o‘zbek tiliga badiiy tarjimada adaptatsiya jarayoni tarjimonning lingvistik, stilistik va madaniy bilimlarini birlashtirgan holda matnning ruhini, mazmun-mohiyatini va badiiy-estetik qatlamini saqlashni ta’minlaydi. Tarjimon matnning so‘zma-so‘z tarjimasidan tashqari, madaniy va tarixiy kontekstlarni, idiomatik iboralarni, metaforalarni, obraz va syujetni o‘zbek o‘quvchisi uchun tushunarli va badiiy jihatdan mos shaklda ifodalaydi.

Maqolada fransuz-o‘zbek badiiy tarjimada adaptatsiya jarayonini o‘rganishda Vinogradov, Newmark, Bell, Bassnett va Lefevere kabi olimlarning nazariy yondashuvlari muhim rol o‘ynashi ko‘rsatildi. Ularning ilmiy ishlari tarjimadagi lingvistik va madaniy moslik, stilistik uyg‘unlik va tarjimonning interpretator rolini tushunishga yordam beradi. Misollar yordamida fransuz badiiy matnlaridagi frazeologik birliklar, metaforalar va madaniy referentlarni o‘zbek tilida moslashtirish usullari yoritildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vinogradov V.V. Problemy literaturnogo perevoda. Moskva: Nauka, 2019.
2. Newmark P. Approaches to Translation. London: Pergamon Press, 2020.
3. Bell L. Translation and Culture. New York: Routledge, 2021.
4. Bassnett S. Translation Studies. London: Routledge, 2020.
5. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. London: Routledge, 2021.
6. Bodler Sh., Les Fleurs du Mal. Paris: Gallimard, 2018.
7. Gyugo V. Les Misérables. Paris: Librairie Hetzel, 2017.
8. Stendal. Le Rouge et le Noir. Paris: Charpentier, 2019.